

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ
НЕЗАКОННЕ ПЕРЕПРАВЛЕННЯ ОСІБ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ****CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO PERMIT ILLEGAL
TRANSFER OF PERSONS THROUGH THE STATE BORDER OF UKRAINE****Корольов В.О., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри спеціальних дисциплін***Національна академія Державної прикордонної служби України***Єрмоєнко В.О., здобувач
факультету підготовки керівних кадрів***Національна академія Державної прикордонної служби України*

Стаття присвячена незаконному переправленню осіб через державний кордон як виду злочину, який здійснюється організованою групою осіб за попередньою змовою та набуває в Україні масштабів явища, котре реально загрожує її національній безпеці, економічним та політичним інтересам, стимулює відтік коштів у тінювий сектор та напруженість у відносинах із суміжними країнами. Встановлено, що міграція як процес переселення народів набуває глобального характеру та особливої актуальності у ХХ ст. з початком світових воєн, поглибленням нерівномірності рівня життя населення в різних країнах світу. Практично всі регіони та більшість країн різною мірою втягнуті у цей процес як країни в'їзду, виїзду чи транзиту, який має негативну тенденцію, а саме незаконне переправлення іноземних громадян й осіб без громадянства через кордон.

Описано кримінологічну характеристику незаконного переправлення осіб через державний кордон України і встановлено кількісно-якісні показники цього виду злочинності, характеристику осіб, які вчиняють ці злочини, їх причини та умови. З'ясовано стан, структуру та динаміку незаконного переправлення осіб через державний кордон України. Визначено типологічні риси осіб, які вчиняють незаконне переправлення осіб через державний кордон України, зокрема у співучасті (організатори, виконавці, пособники), а також у кримінологічному розумінні – «наставники», «провідники», «переправники», «перевізники», «вербувальники» тощо.

Ключові слова: державний кордон, міграція, незаконне переправлення осіб, нелегальний мігрант, організована злочинність.

The article focuses on the illegal smuggling of persons across the state border as a crime committed by an organized group of persons by prior conspiracy and acquiring in Ukraine a scale of phenomenon that really threatens its national security, economic and political interests, stimulates outflow of funds into the shadow sector and tensions neighboring countries. It has been established that migration, as a process of peoples resettlement, is of a global character and of particular relevance in the twentieth century with the beginning of world wars, the deepening of the uneven living standards of the population in different countries of the world. Virtually all regions and most countries are involved in this process in various ways as entry, exit or transit countries, which have a negative tendency, namely the illegal movement of foreign nationals and stateless persons across borders.

The criminological characteristics of illegal trafficking of persons across the state border of Ukraine are described and quantitative and qualitative indicators of this type of crime, the characteristics of persons who commit these crimes, their causes and conditions are established. The status, structure and dynamics of illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine have been determined. The criminological characterization of the illegal transfer of persons across the state border of Ukraine is proposed and quantitative and qualitative indicators of this type of crime, the characteristics of the perpetrators of these crimes, their causes and conditions are established. Typological features of persons committing illegal smuggling of persons across the state border of Ukraine, in particular in complicity (organizers, executors, helpers), as well as in the criminological sense – "mentors", "conductors", "carriers", "recruiters" etc.

Key words: state border, migration, illegal transfer of persons, illegal migrant, organized crime.

Постановка проблеми. Україна, проголосивши незалежність та взявши курс на демократизацію внутрішньополітичного життя та міжнародних стосунків, зіткнулась з низкою проблем, яких раніше для неї не існувало. Однією з найскладніших серед них є незаконне переправлення осіб через державний кордон України. Протиправна діяльність організаторів та пособників незаконного переправлення осіб через державний кордон України є суттєвим чинником посилення соціальної напруги, перешкоджає оздоровленню національної економіки та ставить під загрозу здійснення позитивних перетворень на шляху побудови в Україні правової демократичної держави.

Своє вираження організована злочинність на державному кордоні знаходить в існуванні організованих груп осіб за попередньою змовою – організатор та пособник (наставник, провідник, переправник, перевізник, вербувальник) та їхній діяльності, яка складається з певної кількості протизаконних та цілком легальних учинків, спрямованих на досягнення протиправної мети – отримання прибутків за незаконне переправлення осіб через державний кордон України.

Мета статті полягає у вирішенні комплексного завдання з позицій сучасних досягнень науки кримінального права та кримінології щодо створення кримінологічної характеристики осіб, які здійснюють незаконне переправлення осіб через державний кордон України.

Виклад основного матеріалу. Діяльність транскордонних організованих груп осіб за попередньою змовою, які організують та контролюють потоки незаконного переправлення іноземних громадян й осіб без громадянства, приносить їм великі прибутки. Залежно від регіону плата за переправлення однієї особи з країни-походження до країни-призначення сягає до 30 тис. дол. США, а за проїзд територією України – від 3 до 10 тис. дол. США. Система переправлення іноземних громадян й осіб без громадянства до країн Євросоюзу діє налагоджено, і ціни на послуги залишаються порівняно стабільними.

Як підкреслює Б.М. Марченко [1], організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України за наявною інформацією є одним із найбільш прибуткових видів незаконної діяльності залучених до неї осіб. Вартість послуг організаторів злочинного бізнесу іноді доходять до 10 000 доларів США за людину, ці організації також розробляють досить оригінальні методи і нові шляхи переправлення іноземних громадян через державний кордон.

Будучи вельми прибутковою справою за відносно малих ризиків, цей бізнес є добре організованим і набуває масового характеру. Організатори каналів незаконного переправлення осіб через кордон до країн Євросоюзу уже досягли такого рівня, коли можуть дозволити собі незаконне переправляти іноземних громадян й осіб без громадянства у кредит.

В.І. Оліфер робить висновок, що транскордонна організована злочинність майже повністю охопила нелегальну міграцію і стала одним із найбільш загрозливих явищ у світі, яке тягне за собою та поширює цілу низку злочинів, криміналізує обстановку у країнах, через які переправляють іноземних громадян й осіб без громадянства [2].

Ю.В. Зубов наголошує, що характерною ознакою сучасної організованої злочинної діяльності є використання організованими групами різноманітних легальних структур як з метою прикриття злочинної діяльності, так і створення організованих груп на базі наявних легальних структур. Це свідчить про якісно новий стан організованої злочинної діяльності, що характеризується зовнішньою легальністю існування організованих груп за попередньою змовою [3, с. 140].

Через свою природу дії з незаконного переправлення осіб через державний кордон України вступають в тісні зв'язки з нелегальним бізнесом, а тому зростають з організованими групами за попередньою змовою, які, своєю чергою, зацікавлені в потоці іноземних громадян й осіб без громадянства як у джерелі доходів.

В.О. Жук підкреслює [4, с. 12], що аналіз діяльності правоохоронних органів щодо запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон свідчить про активізацію на території України організованих груп, які спеціалізуються на створенні високоефективної системи управління потоками незаконного переправлення осіб через державний кордон України, підвищення рівня криміналізації суспільства у прикордонних районах.

Виходячи з аналізу повідомлень ДПСУ, збільшення потоку іноземних громадян й осіб без громадянства призводить до значного зростання криміналізації суспільства в наших прикордонних районах. Водночас за останні п'ять років спостерігається збільшення кількості затримань громадян України – жителів прикордонних населених пунктів, які співпрацюють з іноземними громадянами й особами без громадянства як пособники (наставники, провідники, переправники, перевізники, вербувальники) щодо незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Дослідження цієї проблеми показує, що порушники державного кордону – іноземні громадяни й особи без громадянства, які затримані безпосередньо українськими прикордонниками або прикордонниками суміжних держав у разі спроби порушити кордон на його східних або західних ділянках, в основній своїй масі прибули в Україну незаконно з Російської Федерації, поза пунктами пропуску в супроводі пособників (наставника, провідника, переправника, перевізника, вербувальника).

Особливе занепокоєння викликають випадки легалізації в Україні осіб, які вчинили злочини у себе на батьківщині та розшуковуються правоохоронними органами.

Так, на території Харківської області викрито організовану групу, організатором якої був громадянин В'єтнаму, який з 1989 р. розшукувався правоохоронними органами своєї країни за скоєння вбивства.

Слід зазначити, що організовують і контролюють потоки незаконного переправлення осіб через державний кордон України транскордонні організовані групи, які поставили цю справу на потік. Цей вид бізнесу, приносячи великі прибутки, набув натеper величезної популярності у жителів прикордонних міст та сіл. Прикордонні райони з погляду розвитку економіки є депресивними. Тому в загальній схемі незаконного переправлення осіб через державний кордон України активно допомагають пособники (наставники, провідники, переправники, перевізники, вербувальники), а саме місцеві мешканці прикордонних районів.

Причинами активного залучення місцевих мешканців пособниками (наставниками, провідниками, переправниками, перевізниками, вербувальниками) у цей бізнес є:

- незаконне переправлення іноземних громадян й осіб без громадянства ніхто не вважає злочином;
- єдиний вид бізнесу, що не потребує ніяких вкладень, зате одразу дає величезний прибуток;
- у більшості прикордонних районів населення не має ніякої роботи, тому люди намагаються вхопитися за будь-яку можливість заробити.

Виходячи з цього, зростає кількість затриманих громадян України – мешканців прикордонних населених пунктів, які виступають у ролі пособників (наставників, провідників, переправників, перевізників, вербувальників) незаконного переправлення іноземних громадян й осіб без громадянства через державний кордон. Для більшої частини населення прикордонних районів пособництво порушникам кордону стало традицією й основним засобом для існування.

Крім того, не хтують погріти руки на чужому горі й окремі правоохоронці та представники органів державної влади. Загальне погіршення економічного стану в країні призводить до того, що окремі колишні організатори та пособники (наставники, провідники, переправники, перевізники, вербувальники) цього злочинного бізнесу, які відійшли від нього, знову повертаються і намагаються створити злочинні об'єднання. Досвід показує, що там, де діють найбільш серйозні канали, пособниками виступають представники інших правоохоронних органів, а в окремих випадках – наші військовослужбовці, від інспекторів до офіцерів різних підрозділів.

У грудні 2018 р. громадянин України за попередньою змовою з двома раніше неодноразово судимими громадянами України та іншими нестановленими досудовим слідством особами з використанням власного транспортного засобу вчинив сприяння незаконному переправленню групи іноземних громадян Ісламської Республіки Афганістан через державний кордон України, а надалі забезпечив їх житлом, продуктами харчування та засобами мобільного зв'язку з метою подальшого незаконного їх переправлення до країн Євросоюзу.

Натеper в операціях з незаконного переправлення осіб через державний кордон України беруть участь цілі співтовариства, які володіють значними фінансовими ресурсами, необхідним інформаційним і технічним забезпеченням, а також спеціальними структурами, що аналізують зміни в політичній обстановці, методи роботи державних служб, режим охорони державного кордону.

Є.Д. Скулиш підкреслює, що транскордонні організовані групи за попередньою змовою майже повністю охопили нелегальну міграцію і стали одним із найбільш загрозливих явищ у світі, яке тягне за собою та поширює цілу низку злочинів, криміналізує обстановку у країнах, через які переправляють іноземних громадян й осіб без громадянства [5, с. 197].

Окремі іноземні громадяни й особи без громадянства, перебуваючи в Україні, організовуються на етнічній основі у злочинні угруповання, реєструють на підставних осіб приватні комерційні структури, які під прикриттям комерційної діяльності займаються організацією та забезпеченням функціонування каналів незаконного переправлення осіб через державний кордон, а з урахуванням прибутковості цієї діяльності налагоджують силовий контроль над процесами незаконного переправлення.

Аналіз кримінальних проваджень, динаміки і структури цього злочину свідчить про те, що останнім часом організатори та пособники (наставники, провідники, переправники, перевізники, вербувальники) каналів незаконного переправлення знаходять різноманітні шляхи переправлення іноземних громадян й осіб без громадянства в Україну, використовують нові форми переміщення іноземних громадян через процедури їх запрошень приватними особами та суб'єктами підприємницької діяль-

ності, у тому числі з метою працевлаштування, навчання, бізнесу та у приватних справах.

Залежно від національності мігрантів, їх платоспроможності, а також від можливостей організаторів, способу переправлення та низки інших факторів структури організованих груп за попередньою змовою характеризуються гнучкістю, але загалом можна виділити деякі загальні риси, притаманні більшості з них.

Організованість полягає в розподілі обов'язків між членами організованої групи за попередньою змовою – організатор та пособник (наставник, провідник, переправник, перевізник, вербувальник), встановленні певної ієрархії в злочинному середовищі, цілеспрямованому використанню корупції для нейтралізації соціального контролю та уникнення переслідування з боку правоохоронних органів.

Процес створення організованих груп за попередньою змовою, що намагаються взяти під свій контроль незаконне переправлення осіб через державний кордон шляхом їх формування у групи, ретельного планування маршруту переміщення і способу незаконного переправлення до країни призначення зумовлений звичайним бажанням злочинних елементів отримати кошти за рахунок «надання послуг» потенційним іноземним громадянам або особам без громадянства.

Організовані групи осіб за попередньою змовою мають: чітку організацію; налагоджену систему радіо-та телефонного зв'язку; характерні для організованого злочинного угруповання ознаки.

Методологія тлумачення групи як організованої в країнах Євросоюзу базується на рекомендаціях Комітету Міністрів, які мають назву «Керівні принципи боротьби з організованою злочинністю» і прийняті 19 вересня 2001 р. Згідно з ними визначено одинадцять характеристик організованої групи, шість із яких є обов'язковими. Зокрема, визначено таке: взаємодія більше двох осіб; кожен учасник групи має чітко поставлене завдання; група діє протягом тривалого або невизначеного часу; використовуються певні форми дисципліни або контролю; передбачається, що група вчинила кілька серйозних злочинів; група діє на міжнародному рівні; застосовується насильство, інші способи залякування; залучаються комерційні структури; здійснюється відмивання грошей; зазнають впливу політики, державні органи, судова влада, економіка; група ставить за мету одержання прибутку і (або) влади.

Про масштаби та динаміку діяльності організованих груп за попередньою змовою можна судити на підставі даних ДПСУ:

Таблиця 1

Динаміка затримання організованих груп з переправлення осіб через державний кордон України протягом 2016–2019 рр.

Рік	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість груп	46	35	30	26	–
Кількість нелегальних мігрантів	1040	886	1203	1350	81 з початку року

Наприклад, у 2019 р. з 11 притягнутих до кримінальної відповідальності осіб для здійснення незаконного переправлення осіб через державний кордон об'єднувалися в організовані групи. До складу організованих груп за попередньою змовою входили 3–8 осіб, які завчасно об'єдналися, між ними спостерігалися стійкі міцні особисті зв'язки, розподіл ролей. Усі члени групи усвідомлювали факт існування такого об'єднання, і дії кожного з них були спрямовані на досягнення одного-єдиного бажаного результату, а саме здійснити незаконне переправлення іно-

земних громадян або осіб без громадянства через державний кордон за матеріальну винагороду.

Виходячи з аналізу кримінальних проваджень та вироків судів, можна стверджувати, що якісний склад цих груп характеризується наявністю організатора та пособників (наставників, провідників, переправників, перевізників, вербувальників).

Останнім часом виникла проблема взаємозв'язку між організованими групами та іноземними громадянами, яка має двосторонній характер: вертикальний та горизонтальний:

по-перше, незаконне переправлення осіб через державний кордон складається з низки тісно пов'язаних між собою окремих злочинів;

по-друге, поміж різними типами злочинної діяльності в межах однієї організованої групи є також горизонтальні зв'язки.

У процесі дослідження з'ясовано, що протягом 2016–2020 рр. правоохоронними органами за ознаками злочину, передбаченого ст. 332 КК України (організація незаконного переправлення осіб через державний кордон України, керівництво такими діями або сприяння їх вчиненню порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод), зареєстровано 577 кримінальних проваджень щодо 531 осіб.

Виходячи з аналізу табл. 2, кримінальні провадження, які пов'язані з незаконним переправленням осіб через державний кордон України, реєструються у середньому на рік 136 разів.

Таблиця 2

Динаміка порушення кримінальних проваджень за ознаками злочину, передбаченого ст. 332 КК України

Рік	2016	2017	2018	2019	2020
Зареєстровано кримінальних проваджень	123	147	136	154	17 з початку року
Притягнуто до кримінальної відповідальності	86	144	164	137	–

У зв'язку із встановленням у 2009 р. кримінальної відповідальності іноземних громадян й осіб без громадянства за ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 358 КК України «Піддроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання піддроблених документів», прогнозована загальна кількість злочинів, що будуть фіксуватись органами охорони державного кордону, становитиме 700–800 повідомлень на рік.

Виходячи з аналізу зареєстрованих кримінальних проваджень та постанов (вироків) судів, організатори незаконного переправлення уміло й активно використовують:

– недоліки судочинства України стосовно іноземних громадян й осіб без громадянства;

– браки коштів у правоохоронних органів України на утримання, видворення чи депортацію іноземних громадян й осіб без громадянства;

– недостатній обмін інформацією та співробітництво між правоохоронними органами.

Істотним моментом у діяльності організованих груп є їх проникнення у структуру влади, правоохоронні органи, підприємницьку сферу для досягнення корисливих цілей шляхом залякування, підкупу, шахрайства тощо, а також використання іноземних громадян й осіб без громадянства для розширення географії своєї протиправної діяльності.

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України – це сукупність відповідних діянь, пов'язаних з порядком переправлення через державний кордон України, що вчиняються з корисливих мотивів і з метою протиправного збагачення за рахунок іноземних громадян й осіб без громадянства.

В.І. Олефір та Д.П. Цвігун підкреслюють [6, с. 83], що поняття «незаконне переправлення осіб» слід розуміти як діяльність, спрямовану на умисне сприяння іноземним громадянам у перетинанні державного кордону або проживанні на території держави на умовах, що суперечать правилам та умовам, прийнятим у цій країні.

У м. Ужгороді працівниками ДПСУ та Національної поліції було затримано групу громадян Афганістану, які переховувалися в приватній квартирі. Деякі з них уже затримувалися під час спроби незаконного переправлення через державний кордон України, інші мали документи про те, що чекають на отримання статусу біженців. Разом з ними було затримано 34-річну власницю помешкання, яка заявляла, що приймала «квартирантів» через скруту. Особа, яка понувала жінці підселити ненадовго кількох осіб, нібито не повідомила, що це будуть іноземці, та обіцяла щедро розраховуватися за гостинність.

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України – це дії, спрямовані на переведення, перевезення тощо осіб через умовну лінію, яка визначає межі території України. При цьому всі дії організатора, керівника такого переправлення або особи, яка сприяє йому, можуть бути повністю виконані ще до того, як особи, яких вони переправляють через державний кордон України, перетнули його. Тому вчинений ними злочин є закінченим у момент, коли виконано такі відповідні дії:

– організаційні дії з переправлення осіб через державний кордон України;

– дії з керівництва таким переправленням, надання необхідних порад, вказівок чи засобів для незаконного переправлення через державний кордон України іншими особами або усунення відповідних перешкод для цього, незалежно від того, чи фактично опинилися особи, яких вони переправляють через державний кордон України, за межами України.

Підвищена суспільна небезпека організованих груп з незаконного переправлення осіб через державний кордон зумовила специфічну структуру складу цього злочину:

– сама організована діяльність, незалежно від того, чи вдалося переправлення чи ні, а також керівництво цією діяльністю розглядаються як закінчені злочини;

– особи, які здійснюють переправлення, а також особи, які сприяють цьому порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, вважаються виконавцями злочину.

При цьому державний кордон є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину, яка характеризує місце його вчинення.

Так, Д.В. Голобородько [7] зазначає, що, незважаючи на заходи, які вживалися державою протягом останніх десяти років, незаконне переправлення осіб через державний кордон України залишається явищем, що може бути віднесено до загроз національній безпеці.

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень, закінчених провадженням та переданих до суду, та опрацьованої науково-монографічної літератури можна зробити висновок, що незаконне переправлення осіб через державний кордон України являє собою один із видів транскордонної організованої злочинності.

У процесі дослідження з'ясовано, що обставини переправлення через державний кордон України під час розслідування кримінальних проваджень за ознаками злочину, передбаченого ст. 332 КК України (незаконне переправлення осіб

через державний кордон), можуть входити до предмета доказування (обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування), а тому підлягають обов'язковому з'ясуванню шляхом проведення слідчих дій, таких як: огляд місця події; відтворення обстановки і обставин події; проведення виїмок документів, що підтверджують факт, час і місце переправлення через державний кордон; витребування необхідної інформації шляхом направлення запитів до правоохоронних органів та клопотань про надання правової допомоги до правоохоронних органів іноземних держав.

Як показує дослідження, нелегальну міграцію необхідно розглядати не у вузьких рамках ст. 332 КК України як окремий злочин (незаконне переправлення осіб через державний кордон України), а в комплексі з іншими статтями КК України: незаконне позбавлення особи волі (ст. 146); торгівля людьми (ст. 149); залишення особи у небезпеці (ст. 135); вимагання (ст. 189).

Висновки. Запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України є актуальною проблемою. Це зумовлено тим, що незаконне переправлення осіб через державний кордон України: тісно пов'язано з транскордонними організованими групами; негативно позначається на стані злочинності в країні призначення, а також у міжрегіональному плані; підриває довіру до інститутів державної влади, покликаних забезпечувати правопорядок та захист національних інтересів; у громадян держав транзиту і призначення виникає ворожість до іноземців, що супроводжується проявами ксенофобії і расизму.

Таким чином, ефективно запобігати незаконному переправленню осіб через державний кордон України:

– без посилення та використання кримінально-правових засобів неможливо;

– потребує вдосконалення і сама кримінально-правова заборона незаконного переправлення осіб через державний кордон України.

Україна нині є країною походження, транзиту, призначення та накопичення іноземних громадян й осіб без громадянства – порушників державного кордону. Тому ефективно запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон України поки що є проблематичним через: «прозорість» таких ділянок державного кордону, а саме: українсько-російського, українсько-білоруського, українсько-молдавського; відсутність ефективного інформаційно-аналітичного, нормативно-правового та матеріально-технічного забезпечення.

Основними причинами та умовами детермінації незаконного переправлення осіб через державний кордон України є такі групи, як економічні, політичні, соціальні, психологічні, нормативно-правові, організаційно-управлінські, які породжують, сприяють і зумовлюють здійснення злочину за ознаками, передбаченими ст. 332 КК України.

Незаконне переправлення осіб через державний кордон України – протиправне явище, яке має стійку тенденцію до збільшення, що негативно позначається на криміногенній ситуації в державі. Незаконне переправлення осіб через державний кордон як вид злочину здійснюється організованою групою осіб за попередньою змовою – організатор та пособник (наставник, провідник, переправник, перевізник, вербувальник), набуваючи в Україні масштабів явища, котре реально загрожує її національній безпеці, економічним та політичним інтересам, стимулює відтік коштів у тіньовий сектор та напруженість у відносинах із суміжними країнами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марченко Б.М. Обережно: нелегальна міграція. *Урядовий кур'єр*. 2001. 3 листопада. С. 6.
2. Олефір В.І. Зарубіжний досвід міграційної політики – чинник боротьби з організованою злочинністю. URL: http://mndc.naiuu.kiev.ua/Gurnal/10text/g10_05.htm.
3. Зубов Ю.В. Напрями подолання організованої злочинності в Україні. *Науковий вісник ЮАМВС* : збірник наукових праць. 2002. № 1 (7). С. 137–144.
4. Жук В.О. Шляхи впровадження іноземного досвіду протидії нелегальній міграції в Україні. *Науковий вісник ЮАМВС* : збірник наукових праць. 2004. № 2 (15). С. 10–17.
5. Скулиш Є.Д. Вплив транснаціональної організованої злочинності на нелегальну міграцію в сучасних умовах. *Ерліхівський збірник*. 2005. Вип. 4–5. С. 196–198.
6. Олефір В.І., Цвігун Д.П. Еволюція та сутність поняття нелегальної міграції. *Право України*. 2005. № 4. С. 81–84.
7. Голобородько Д.В. Органи внутрішніх справ як суб'єкт протидії нелегальній міграції. *Науковий вісник ДДУВС* : збірник наукових праць. 2008. № 1 (37). С. 184–191.